

Bernard Naylor
University of Southampton

Könyvtár az elektronikus korban – állományépítés és hozzáférés*

Az elektronikus információ egész világa állandó mozgásban van. A könyvtári felhasználó behívhatja a képernyőn anélkül, hogy elmozdulna a billentyűzet mellől. Hogyan hat ez a tájékoztatás hagyományos formáira? És milyen hatással lesz a könyvtárosokra, akik eddig hagyományos módon tájékoztatták felhasználóikat?

A jövő és a múlt

Akármilyenek vagyunk is, a múlt formált bennünket ilyenné. Alapvetően a múlt határozza meg szemléletünket és viselkedésünket, és azt is, hogy egy-egy probléma vizsgálatához hogyan fogunk hozzá. A múltunk olyannyira megalapozza a jövőnket, hogy semmiképpen nem kerülhetjük meg. Ahogy mondani szokták: múltunkra építkezünk. Ha pedig egy épület alapozása kör alakú, akkor nem egyszerű négyzetes épületet emelni rá. Viszont a múltunk rabságban is tarthat bennünket, és mint a rabok, csak nehezen tudunk megszabadulni a fogva tartónk által ránk kényszerített béklyóktól. Gyakran visszatérek majd arra, amit a múltból örököltünk, és arra is, miként korlátozza ez az örökség a jövőbeni lehetőségeinket. Először a könyvtár használatát vizsgálom meg két nézőpontból; ez majd segít rávilágítani a múlt és jövő közötti nyilvánvaló különbségekre.

Hagyományos könyvtár – dinamikus olvasó

A hagyományos könyvtárlátogató valószínűleg már rendelkezik egy *irodalomjegyzékkel*, amelyből a látogatása alkalmával ki szeretne indulni. De ha mégsem, akkor általában azzal kezdi, hogy a kézi-könyvtár polcairól leemeli szakterülete *néhány referenzművét*, amelyet már jól ismer. Ezután esetleg felkeresi a *könyvtár cédulakatalógusát*. Végigjárja a katalógusszekrényeket, megpróbálja megállapítani, hogy azok a könyvek és folyóiratok, amelyekbe bele szeretne tekinteni, megvannak-e a könyvtárban, és ha igen, akkor hol találhatóak a polcokon. Ezt követően olvasónk beveti magát a *polcok* közé. Néhány könyv, amelyet keres, ott lesz a polcon. Ezeket magához veszi, hogy kikölcsönözze, és otthon elolvassa.

Azokat ellenben, amelyeket nem talál meg a polcon, de a nyilvántartások szerint szerepelnek a könyvtár állományában, feljegyzí magának, vagy megkéri a könyvtárost, hogy egy másik olvasótól *szerezze vissza* az adott művet a számára. Ha az irodalomjegyzékben folyóiratcikk szerepel, leveheti a bekötött folyóirat-évfolyamot a polcra – feltéve, hogy egy másik használó nem előzte meg –, és nekiindulhat keresni egy *másológépet*, amellyel másolatot készíthet a cikkről, hogy azt később elolvassa – mondjuk, a vonaton, mert éppen egy tárgyalásra utazik. Előfordulhat az is, hogy ez alkalommal ráér, ülőhelyet keres magának, és átfutja azokat az olvasnivalókat, amelyeket tanulmányi feladatához összekészített.

És mit tesz azokkal a dokumentumokkal, amelyeket meg szeretne nézni, de nincsenek meg helyben? Elsétál a *könyvtárközi kölcsönzési részlegbe*, megkérdezi, hogy az illető dokumentum megvan-e valamely másik könyvtárban, és ha igen, kölcsönkaphatja-e onnan. A könyvtárosok ekkor elmagyarázzák neki, hogy kérését előbb egy könyvtárközi kölcsönzési központba kell továbbítaniuk, hogy megállapítsák, van-e példány valahol másutt a keresett műből. Kiderülhet, hogy van *egy példány egy másik könyvtárban* éppen a szóban forgó városban; akkor tetszés szerinti időpontban elmehet érte. A másik lehetőség: a könyv csak valamivel távolabbi helyen van meg, de az is előfordulhat, hogy kikölcsönözték már egy másik olvasónak abban a könyvtárban. Ha ott is van a polcon, eltarthat egy-két napig, amíg eljuttatják neki; az is előfordulhat, hogy a mű csak helyben használható, ezért időt kell szakítania arra, hogy elmenjen és

* A British Council és az OMIKK által Budapesten, 2000. szeptember 27-én szervezett, *Elektronikus könyvtár* c. konferencián elhangzott előadás alapján.

megnézze. Ha folyóiratcikkéről van szó, lehet, hogy másolatot készítenek számára megfelelő térítés ellenében.

Hozzáférés a hagyományos könyvtárban

Az egész folyamat során olvasónknak pontosan tisztában kellett lennie a *hozzáférés és az állományépítés közötti különbséggel*. Az adott könyvtár saját állományában meglévő dokumentumhoz minden valószínűség szerint *könnyebben hozzá tud jutni*, hacsak nincs kikölcsonözve. Több mint jelképes a jelentősége annak, hogy egy dokumentum történetesen az általa használt könyvtár tulajdonában van, és fizikailag annak helyiségeiben van elhelyezve. Mindez nagyon *előnyös a használó munkamódszere szempontjából*. A könyvtár elhatározhatja, hogy állománya növelése helyett – és ahelyett, hogy *„minden eshetőségre”* (just in case) megvásárolja dokumentumokat – inkább a hozzáférésre összpontosít, és a dokumentumot akkor szerzi be, amikor kéri. Az olvasó tapasztalatból tudja, hogy az *„éppen amikor szükséges”* (just in time) kifejezés, amelyet a könyvtárosok használnak, az ő számára sokszor már az *„éppen későt”* (just too late) jelenti. A dokumentum soha sincs kéznél, amikor szüksége van rá, és türelmesen várnia kell, amíg hozzáfoghat a munkához. Az olvasó tulajdonképpen egy *csak nekem* (just for me) típusú (tehát személyre szabott) szolgáltatást szeretne, és ez az igény befolyásolhatja azt a döntést, hogy nyomtatott vagy elektronikus dokumentumokkal dolgozzon-e a könyvtár.

A gyakorlatban jelenleg többnyire azt látjuk, amit *hibrid könyvtárnak* hívnak, vagyis amely részben elektronikus, részben pedig nyomtatott dokumentumokat tartalmaz. Nem feledve, hogy átmeneti időszakban élünk, hadd meséljem el még egyszer használónk történetét, most azt feltételezve, hogy sok szakirodalmi forrás, amelyet használni kíván, inkább elektronikus formátumban, semmint nyomtatva áll rendelkezésére.

Az elektronikus könyvtár mint dinamikus erőforrás

Az első, amit használónknak el kell döntenie, hogy *egyáltalán el kell-e mennie a könyvtárba*. Valószínűleg azzal fogja kezdeni, hogy leül egy munkaállomás elé, és bejelentkezik a számítógépes hálózatba; sor kerülhet erre a könyvtárban, de a mun-

kahelyén vagy az egyetemen a diákok által használt számítógépek valamelyikén is, esetleg saját otthonában. Voltaképpen mindegy, hogy honnan, de biztos, hogy egy *elektronikus bibliográfiai adatbázist* fog elérni. Az első ilyen adatbázisok a 60-as évek végén jöttek létre, tehát majdnem biztos, hogy van köztük olyan, amelynek az anyaga az ő érdeklődésére számot tarthat. Ebből kinyerhet egy irodalomjegyzéket, amelyet letölthet a saját számítógépére, és ha akarja, ki is nyomtathatja.

Anélkül, hogy a székéről felállna, *ellenőrizheti, hogy a dokumentumok, amelyekre online kereséssel rábukkant, szerepelnek-e a helyi gyűjteményben*, amelyhez hozzá tud férni. Ha ezek a dokumentumok könyvek, megnézheti azt is, hogy *ki vannak-e kölcsönözve*, és ha nincsenek, megrendelheti őket, akár „házhoz szállítva”, akár úgy, hogy a számára megfelelő időpontban értük meg a könyvtárba, illetve előjegyvezetheti őket.

És a hibrid könyvtár?

Ha a szükséges könyvek nem szerepelnek a helyi állományban, a használó utánanézhethet *más könyvtárak katalógusaiban, esetleg egy központi katalógusban*. Lehetséges, hogy szívesebben keres először a többi helyi könyvtár katalógusában. Tehát kényelmesebb számára, ha egy olyan könyvtárban nézi meg a könyveket, amelyek közelebb van a lakásához, még akkor is, ha ebbe a könyvtárba még nem iratkozott be.

Ami a folyóiratcikkeket illeti, munkaállomásáról meg kell tudnia állapítani, hogy saját könyvtára elektronikus formátumban előfizette-e azt a bizonyos címet. Ha igen, *le tudja hívni a keresett cikket saját képernyőjére*, sőt ki is nyomtathatja, ha akarja, feltéve, hogy az intézmény licencszerződése ezt megengedi. Ha saját könyvtára nem is fizet elő, attól még a cikkekhez hozzá tud férni, és azt kézhez veheti. Elérhet ugyanis egy olyan, *a használat arányában számlázó térítéses (pay as you use) szolgáltatást*, amely a cikket ugyanolyan gyorsan szállítja számára, mintha saját könyvtára előfizetne a folyóíratra.

Hozzáférés a hibrid könyvtárban

Azért fejtegettem ezt a két esetet ilyen hosszasan, mivel a különbséget szeretném kihangsúlyozni. Az első esetben a könyvtár erőforrásai majdnem kizárólag *statikusak, és egy bizonyos fizikai helyhez*

kötődnek, akár a tájékoztató szolgálatról, a cédu-lakatalógusról, a könyvállományról, a kölcsönző-pultról, a folyóirat-gyűjteményről, a másológépről vagy a könyvtárközi kölcsönzésről van szó, és ezek között mozog a könyvtárhasználó. A másodikonál sok esetben *dinamikus szakirodalmi forrásról* van szó. A használó letelepszik egy munkaállomás képernyője elé, és információkereső tevékenységének nagy részét innen végezheti. Most biztosan másként érzekei a helyi állományt és a helyi erőforrásokat. Lehetséges, hogy *egy másik könyvtár forrásai most gyorsabban hozzáférhetőnek tűnnek számára*, mint a saját könyvtára által kifejezetten az ő igényeit szem előtt tartva vásárolt dokumentumok. Amikor a folyóiratokat nézi át, sokkal több cím között tallózhat, mint ahányat saját könyvtára előfizetett. Voltaképpen *számára nincs is jelentősége az „állományépítés” avagy „hozzáférés” szembeállításának.*

Hagyományos vagy elektronikus hozzáférés?

A hozzáférés engedélyezésének ugyanakkor sokféle feltétele lehet – és ez a kiadón múlik. A kiadó mondhatja azt, hogy az általa publikált dokumentumokhoz *kétféle hozzáférés* lehetséges. Az egyik típus esetén a könyvtár úgymond a „*svédasztalos étkezéshez*” hasonlóan fizet: az előfizetési díj (átalány) fejében annyiszor biztosít hozzáférést a dokumentumhoz használói számára, ahányszor csak kívánják. A második típusnál a könyvtár *egy bizonyos összegért meghatározott számú és típusú hozzáférést* kaphat, vagy pedig vállalhatja, hogy az egyes hozzáféréseket finanszírozza megállapodás szerinti hozzáférésekenkénti díjért. A nyomtatott dokumentumokkal dolgozó könyvtárak úgy gondolják, hogy érdemes fizetniük azokért az előnyökért, amelyekkel a dokumentumok birtoklása jár. A nyomtatott dokumentumokhoz mint információhordozókhoz szervesen hozzátartozik valamilyen állományépítési politika.

A nyomtatott információk megkívánják a könyvtártól, hogy szembesüljön a következő alapvető kérdéssel: birtokomban van-e az illető dokumentum vagy sem? *Az elektronikus könyvtárban viszont minden a hozzáférésről szól.* A hozzáféréssel kapcsolatban létezhetnek különböző szokások. Még az is lehetséges, hogy egy-egy kiadóval többféle üzletet kössünk a kérdéses dokumentumok jellemzőitől, például tematikájától függően. Jelentősek lehetnek a pénzügyi következmények is. Az elektronikus információ – természeténél fogva – *választást kínál* a könyvtárak számára a hozzáférés

különböző típusai között, és jelentősen csökkenhetnek a döntés következményei. „Csökkenhetnek”, mondom, nem pedig csökkennek, mert lehetséges, hogy a kiadók számára kényelmesebb, ha a nyomtatott dokumentumoknál szokásos megoldásokat követik, hiába járunk már az új elektronikus hordozók korában. Nem kétséges, hogy még sok időbe telik, *amíg gondolkodásmódunkat átforgalmaljuk, és teljességgel fel tudjuk fogni, valamint méltányolni tudjuk az információkhoz való elektronikus hozzáférés lényegét és lehetőségeit.*

A továbbiakban részletesen és a gyakorlat szempontjából tekintem át a különböző információtípusok közreadásának néhány trendjét.

Elektronikus tudományos folyóiratok

Először is a *tudományos folyóiratokról*. Kétségtelen, hogy ezen a területen történik a legtöbb változás. A jelentkező kihívások némelyike valóban lényegbevágó és összetett. Ebben a szektorban jelenleg az figyelhető meg, hogy *a nagy kiadók közül egyre többen teszik közzé az általuk gondozott folyóiratokat a nyomtatott mellett elektronikus formában is.* Példaként olyan nagy neveket említhetünk a kereskedelmi kiadók közül, mint az Elsevier, az Academic Press és a John Wiley; a *tudományos társaságok* közül pedig mint az Institute of Physics. *Rohamosan nő* azoknak a hagyományos folyóiratoknak a száma, amelyek most már elektronikusan is hozzáférhetőek, számuk mára már elérte a több ezret. Vizsgáljuk meg közelebbről e fejlődés kihatásait!

A digitális folyóiratok árképzése még nem kristályosodott ki. Némely kiadónak az a véleménye, hogy az elektronikus tartalomhoz való hozzáférés a hagyományos nyomtatott kiadványra való előfizetéshez képest többletszolgáltatás, mégpedig olyan, amelyért további térítés jár. (Ez 10–25%-ot tehet ki.) Mások már érzékelik, hogy a vásárló csak az elektronikus hozzáférést kíván fizetni, és ezért kevesebbet kérnek, mint a papírra nyomtatott változatért, valószínűleg azért, mert ennek szolgáltatása egyszerűbb. Nagy-Britanniában és néhány más európai uniós tagországban az általános forgalmi adó még tovább bonyolítja a térítések dolgát.

Az elektronikus folyóiratok szolgáltatására vonatkozó *feltételek* kétségtelenül bonyolultabbak, mint korábban. Nagyon sok dolgot biztosnak veszünk

azzal kapcsolatban is, hogy mit tehetünk, és mit nem tehetünk a nyomtatott folyóirattal. *Ezek a konvenciók évszázadok alatt alakultak ki.* Az elektronikus környezetben még nem alakultak ki konvenciók. A szerzői jogot is másképpen kell értelmezni az elektronikus környezetben, a licencek kérdése pedig, köztük az egy szolgáltató egységre szóló licenceké (site licensing) teljesen új tényezőnek számít.

Kapcsolódó fejlemények

A folyóiratok elektronikus elérési lehetőségének megjelenését néhány figyelemre méltó fejlemény kísérte. Hirtelen megnőtt a *konzorciumok szerepe a beszerzésben*, és egyre nagyobb az érdeklődés a konzorciumok iránt a nyomtatott folyóiratok szolgáltatási módszereit tekintve is. Ahol az *elérés konvenciói bonyolultak és ellentmondásosak, ott sok érv szól amellett, hogy erre szakosodott szakemberek tárgyaljanak róla a nevünkben.* A szakemberek megbízási díját természetesen könnyebb kifizetni, ha a költségek megoszlanak több könyvtár között. Ez még egy indok arra, hogy konzorciumokban gondolkodjunk.

A konzorciumok általi tendereztetés egyik meglepő mellékterméke volt az a trend, hogy *egy-egy kiadó valamennyi kiadványára* kezdtek üzleteket kötni, de elsősorban nem abból kiindulva, hogy mindegyik könyvtár előfizet majd az összesre, inkább azt felismerve, hogy *minden könyvtár különböző tartalmú csomagot szeretne kapni*, és olyan szerződéseket akar kötni, amelyek feltételeit mégiscsak több könyvtár számára fogalmazták meg. (Ennek a korlátait már felismerték.) A legtöbb könyvtár azért vesz dokumentumokat, mert azok tartalma beleillik beszerzési politikájába. A vita arról folyik, és valószínűleg az lesz a helyes megoldás, hogy a kereskedelmi szempontokat a *tematikus megközelítéssel ötvözzük, ami több kiadót is érint*; ahelyett, hogy csak egy kiadóval tárgyalnánk. De ebbe az is beletartozik, hogy meg kell nyírbálnunk az egyes kiadók jogát arra, hogy ők határozzák meg annak részleteit, hogy milyen feltételekkel engednek hozzáférést folyóiraik tartalmához.

Új elektronikus folyóiratok

Nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy *olyan folyóiratok is indulnak*, amelyek *csak elektronikus formátumban* jelennek meg. Ezek némelyikét olyan kiadók hozzák létre, amelyek a

nyomtatott folyóiratok színterén már jelentős szerepet töltenek be (pl. Wiley), másokat a folyóiratpiac *új szereplői* hoznak létre; olyan vállalkozók, akik úgy vélik, elég jól elsajátították az új technológiát ahhoz, hogy ezzel pótolják mindazokat a tapasztalatokat, amelyek viszont a folyóirat-kiadást illetően nem állnak rendelkezésükre. Bebizonyosodott, hogy *könnyebb egy elektronikus termékkel a folyóiratpiacra betörni*, mint egy nyomtatottal. Ez jelentheti azt is, hogy a folyóirat-kiadásban a jövőben nagyobb lesz a verseny, ami jó hatással lehet az árakra, de mivel a folyóiratok presztízse hosszabb idő alatt alakul ki, az új szereplőknek késznek kell lenniük arra, hogy várnak, amíg az új termék teljességgel elfogadottá válik.

A cikkem elején írtaknak ellentmond a fejlődésről megrajzolt kép egyik sajátossága. Ez a kép erőteljesen az állományközpontúságra összpontosított. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a könyvtárak olyan, *általános elérésre vonatkozó megállapodásokról tárgyalnak*, amelyek minden használójuk számára hozzáférést biztosítanak bizonyos folyóiratokhoz, nem pedig olyanokról, amelyek lehetővé teszik a használók részéről felmerülő egyszeri – talán csak egy cikkre irányuló – igény kielégítését. Erről az a véleményem, hogy *sem a könyvtárak, sem a kiadók nem ismerték még fel annak jelentőségét*, amit a folyóiratok digitalizálása jelent az állományépítés kontra hozzáférés dilemmában. Ha korábbi észrevételeim helytállóak, hamarosan eljön az az idő, amikor ezt korrigálni kell, akkor *tömeges megállapodásokról kell majd tárgyalni*, amelyeket valószínűleg konzorciumok dolgoznak ki, hogy ezt a sajátos igényt kielégítsék. Erre kell felkészülni, vagy pedig meg kell próbálni magunknak is ilyen típusú megállapodásokat kötni. Minden bizonnyal ez a jövő trendje.

Elektronikus archívumok

Van még egy fontos jelenség a kutatási eredményeknek folyóirat-közlemények vagy tudományos dolgozatok formájában való terjesztése terén, mégpedig ezek *elektronikus preprint-archívuma*. Például a Los Alamos-i archívum, amelyet *Paul Ginsparg* üzemeltet. Ennek eredetileg a nagyenergiájú fizika volt a témája, amely később kiterjedt a fizika egyéb területeire. Vajon a fizika valami miatt különösen alkalmas lenne effajta információterjesztésre, vagy egy idő múlva más szakterületek is összefognak, és ezt a sikeres modellt szintén eredményesen követik majd? Jelenleg folyik a vita egy olyan javaslatról is, amely szerint *minden*

egyetemnek létre kellene hoznia saját publikációs archívumát, ahol az egyetem cikk- és tudományos publikációtermését elhelyezhetik és elérhetővé tehetik; de több egyetem is összefoghat, konzorciumot alakíthat, hogy ilyen szolgáltatást nyújtson. A Los Alamos-i archívum eddig két érdekes és egymással összefüggő tanulsággal szolgált. Az első, hogy mivel az archívum szabadon hozzáférhető, *nincs szükség a könyvtár közvetítő szerepére*. Ebben nagy lehetőségek rejlenek, ezekre később még visszatérek. A másik, hogy a fizikusok zöme *aggódik, nehogy lemondják az archívum miatt a nyomtatott folyóiratokat, amelyeket megszokott*. A lektorálást mindenképpen figyelembe kell vennünk, ugyanis az archívumba kerülő cikkeket nem szükségképpen lektorálják, az embereket pedig általában az érdekli, hogy egy cikk tartalma mennyire hiteles. Ez azt sugallja most nekem a 2000. évben, hogy egyelőre még teljeskörűen át kell gondolnunk az archívumok létezésének következményeit, de szerepük mindenesetre lényeges.

Tankönyvek és monográfiák

A könyveket eddig sokkal kevésbé érintette a digitalizálás, mint a folyóiratcikkeket. Ennek nyilvánvaló oka a nagyságrend. Képzeljük el, hogy egy munkaállomás képernyőjén megpróbálunk *elolvasni egy egész könyvet*. Legtöbbször ezt nagyon szemrontónak találnák. Ezért az emberek hajlamosak azt gondolni, hogy *mind a tudományos monográfia, mind a tankönyv jobban ellen fog állni a digitalizálásnak*. Az elektronikus környezetben is léteznek ún. monográfiák. Bemehetünk egy boltba, és vehetünk egy számítógépen futtatható CD-t, amely egy bizonyos mennyiségű információt hordoz. Ezek közül néhánynak ott a helye egy valamilyen könyvtárban. Olyan információkat tartalmaznak, amelyek nehezen adhatók vissza nyomtatásban, például mozgóképeket vagy hangzó illusztrációkat tartalmazhatnak. Nincs más hátra, el kell engednünk a fantáziánkat!

A könyvek nem azért olyanok, mint amilyenek, mert a tudást ilyen terjedelmű csomagokba kellene foglalni. Ha egy pillanatra elgondolkodunk ezen, könnyen beláthatjuk. A könyv részben *azért lett ilyen terjedelmű*, mert ez felel meg optimálisan az előállítás és a terjesztés céljainak. A monográfiákat a folyóiratcikkektől az különbözteti meg, hogy a monográfia *egyetlen közlést tartalmaz, amely egy adott időponthoz kötődik*, nem pedig egy témakör köré csoportosított közlésgyűjteményt, amely egymást követő számokban jelenik meg. Tehát két

dologról van szó. Egyrészt a nyomtatott könyv terjedelme nem feltétlenül a közlendő tartalom természetes terjedelméből, hanem más okokból adódik. Ugyanúgy, ahogy már hozzászoktunk ehhez a terjedelemhez, most ezt *a terméket szeretőnk átvenni* a digitális környezetbe is annak ellenére, hogy ez a terjedelem túl nagy ebben a környezetben. Nem tehetünk mást, mint hogy *megszabadulunk a monográfiáról vallott előítéletől*, amelyet a nyomtatás korából hoztunk magunkkal. Az új környezetben egy ideig az vezéreljen bennünket, amire – úgy tűnik – bizonyos célok elérése érdekében szükség van, akár tudományos információról, akár valamilyen alkotásról avagy szóráskutatásról van szó. Idővel az új médium stabilizálódni fog, ahogy az a régivel, a nyomtatottal is történt. Meg fogja találni a maga formátumát és dimenzióit. *Lehet, hogy a végeredmény emlékeztetni fog a könyvre*. Ha ez így lesz, akkor beigazolódnak az a vélemény, hogy a könyv olyan tárgy, amelyet speciálisan a nyomtatás korszakához terveztek. Mivel a nyomtatás korszaka még sokáig párhuzamosan fennmarad az elektronikus korszakkal, a könyv megőrzi hagyományos formáját. Az elektronikus korszak új médiuma pedig ezzel párhuzamosan fog felnőni.

Egyéb elektronikus dokumentumok

Az elektronikus könyvtár tartalmi kérdései között még két olyan van, amelyet eddig nem érintettem. Először is: *néhány könyvtár digitalizálja dokumentumai egy részét*. Ezek lehetnek olyanok, amelyeket a diákok több példányban igényelnek (ekkor a digitalizálás tömeges hozzáférést szolgál), vagy a kulturális örökség körébe tartozó dokumentumok, ritka könyvek vagy kéziratok, esetleg olyan dokumentumok, amelyek a nemzeti kultúra legfontosabb darabjai közé tartoznak. De elmondhatjuk, hogy a tartalom-létrehozásnak ez a folyamata jelentős mértékben ellenőrizve van. A könyvtárak igencsak törekednek az ellenőrző szerepre, a digitalizálás eredményeinek számbavételére. Ez nem érinti azonban azokat a tartalmakat, amelyekre ki akarok térni.

Az elektronikus dokumentum másik jellemzője véleményem szerint valójában inkább hosszú távon fontos. Dolgozatomban eddig azt a benyomást kelthette, hogy az egyre bővülő elektronikus tartalomról könnyű tudomást szerezni, azt meghatározni és osztályozni. Ez nagyrészt igaz azokra a tartalmakra nézve, amelyekről eddig szoltam. Van azonban valami más jelenség is, amely igen elter-

jedt, nagyon nehezen meghatározható és kategorizálható, emellett olyan mennyiségben merül fel, hogy az azonosítása nem jelent problémát; ezt a jelenséget a következő módon definiálom.

A World Wide Web és az e-posta egyre inkább elmosza a különbséget a társalgás és a publikálás között. Már említettem azt az általános nézetet, hogy az elektronikus környezetben könnyebb „betörni a kiadói piacra”, mint a papír alapú környezetben. Lehetséges viszont, hogy sok információ, amelyet a webre tesznek, a weben fejlesztenek és terjesztenek, kezdetben csak egy szűk csoport véleményeként jelenik meg, majd utána válik szélesebb körben elérhetővé. Például előfordulhat, hogy egy referenzskönyvtáros levelezőlistán közlése egy egyszerű kérdést, erre több száz vagy több ezer válasz özönlik hozzá, ugyanakkor ezeket a válaszokat a lista többi tagja is megkapja. Publikálnak tekintsük-e ezt a tartalmat vagy sem? Ez a jelenség minden bizonnyal hatékony információforrássá válhat a tények és a nem tény jellegű információk területén, városi mítoszokat hívhat életre és erősíthet meg. A levelezőlista pedig korántsem az egyetlen ilyen tényező. Most, amikor gyakorlatilag bárki készíthet weblapot, és az intézmények egyre könnyebben át tudják venni a szükséges technológiát (legalábbis az egyszerűbbet), exponenciálisan nő az elérhető „tények” mennyisége.

Van-e a könyvtárnak jövője?

Mit jelent mindez a könyvtárak számára? Olyan információs világot jelent, amelyben már teljességgel elképzelhetetlen (és idővel még ennél is bizonytalanabbá válik) az információtartalom egészének ellenőrzése, számbavétele. Ebben a világban a használó hozzájuthat bármihez, amit csak kínálunk neki, és még sok más információtartalomhoz is az irodájában lévő munkaállomásról *anélkül, hogy valaha is bejönne a könyvtárba.* Lehet, hogy el is feledkezik arról, vagy nem is tudja, hogy az a tartalom, amelyhez hozzáfér, valójában a könyvtár erőfeszítéseinek köszönhető. Tulajdonképpen egyre nagyobb annak a valószínűsége, hogy a *könyvtár jelentősége csökken,* vagy nagyon hagyományos szolgáltatás lesz belőle, s a nyomtatott dokumentumok egyre kevésbé fontos archívumává válik, jóllehet anyagának bizonyos része mindig lényeges marad.

Ebből a forгатókönyvből azt a következtetést lehet levonni, hogy a könyvtárak fölött *eljár az idő,* s hogy az általunk követett szemléletmód kárhóztat bennünket erre a marginális és dekadens szerepre. Én inkább abban hiszek, hogy valami egészen más vár ránk. Tulajdonképpen a nyomtatott dokumentumok világa is kaotikusabb, mint rendezett modelljeink sugallják. A könyvtárhasználók számára ehhez *helyi kalauzt biztosítunk,* és „állomány-nak” nevezzük. *Egy ennél sokkal kiterjedtebb kalauzt is kínálunk azokról az állományunkon kívül eső anyagokról,* amelyekhez elérést tudunk biztosítani. Feltételezem, hogy a nyomtatott dokumentumok világa véges, de kétlem, hogy akárcsak a bővebb második kalauz is át tudja fogni. Tehát a könyvtár még most is olyan intézmény, amely *különbéle válogató mechanizmusokat működtet,* ezekkel próbál segíteni az információhasználóknak, hogy olyan dokumentumokra összpontosítsák figyelmüket, amelyek valóban hasznukra vannak. Sokszor egyébként azt tapasztaljuk, hogy használóink olyan nyomtatott forrásokat is ismernek, amelyekről mi soha nem hallottunk, és amelyeknek ott lenne a helyük legalább a második, de lehetőleg az első kalauzban is.

Az elektronikus információ világa alig különbözik ettől. Az elektronikus információk között nagy mennyiségben vannak olyanok, amelyeket mi, könyvtárosok nem ismerünk, de használóink számára hasznosak, vagy éppen tőlük szerzünk tudomást létezésükről. De mégis segíthetünk a használóknak abban, hogy a lehető leghatékonyabban kihasználják a hálózathoz kapcsolódó munkaállomást kiváló elérési technológiaként. Az információhasználók nagyra értékelik, ha hasznos útmutatást kapnak arról, melyek a jó információforrások, hogyan lehet őket elérni és optimálisan használni. Ezen információforrások egy részéről tudomásunk van, számba tudjuk venni, mert ehhez már megtettük a szükséges lépéseket. A többit fel kell még deríteni, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy ha nem is vesszük számba őket, használóink igényelni fogják a hozzáférést. Ami a továbbiakat illeti: folytatódni fog az információ demokratizálódása, ahol nincs különbség az információforrások között minőségi szempontból (hacsak mi nem dolgozzuk ki kemény munkával az értékelés szempontjait).

Beérkezett: 2000. XII. 18-án.

Fordította: Hegyközi Ilona